

MƏNBƏŞÜNASLIQ

*N.Səmədova. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin şəxsi arxivi
// Əlyazmalar yanmır, 2020, № 1 (10), s. 48-52.*

UOT: 94(55); 82

Nailə Səmədova

filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26

e-mail: nailesamadova@yahoo.com

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN ŞƏXSİ ARXIVI

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev-150

Xülasə

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda görkəmli dramaturq, nasir, mütərcim, teatr xadimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin şəxsi arxivi mühafizə olunur. Arxivdəki sənədlər Haqverdiyevin əsərlərinin əlyazmaları, məktubları, ona gələn məktublar, tərcümeyi-hal sənədləri, təsviri sənədlər, ailəvi sənədlər, fonda daxil olan müxtəlif materiallar, çap kitabları başlıqları ilə verilmişdir.

***Açar sözlər:** Haqverdiyev, arxiv, əlyazma, sənəd, məqalə*

Giriş

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin şəxsi arxivi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Doqquz saylı arxivdə sənədlər 210 saxlama vahidi altında cəmlənmişdir. Bunlar səkkiz bölmədə qruplaşdırılmışdır: Haqverdiyevin əsərlərinin əlyazmaları, məktubları, ona gələn məktublar, tərcümeyi-hal sənədləri, təsviri sənədlər, ailəvi sənədlər, çap kitabları və fonda daxil olan müxtəlif materiallar.

Məqalədə hər bir bölmə və bölmədaxili hissələrdə saxlanılan sənədlər haqqında məlumat verilmişdir. Eyni zamanda Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev arxivinin 2012-ci ildə nəşr olunan təsviri kitabında bu sənədlərin əksər hissəsinin təsvirdən kənar qaldığı, sənədlərin qruplaşdırılmasında pərakəndəliyə yol verildiyi nəzərə çatdırılmışdır.

Arxiv sənədlərinin I bölməsinə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin pyeslərinin, hekayə və felyetonlarının, ssenari və librettolarının, məqalələrinin, tərcümeyi-halının, tərcümələrinin ək-

səriyyəti avtoqraf olan əlyazmaları [1] daxil edilmişdir. "Nahaq qan", "Pəri cadu", "Mirzə Fətəli Axundov", "Qırmızı qarı", "Zibeydinin rəyası", "Saxsağan", "Kamran", "Çox gözəl", "Yoldaş Koroğlu" pyesləri ərəb əlifbası ilə yazılmış avtoqraf nüsxələrdir. Hekayələr və felyetonlar hissəsində Haqverdiyevin "Ata və oğul", "Ayın şahidliyi", "Röya", "Süleyman əfəndi", "Qoca tarzən", "Marallarım", "Mozalan", "Koroğlu" əsərlərinin (bəzisi əlyazma, bəzisi çap) nüsxələri saxlanılır. "1905-ci il" ssenarisi, "Kürdüstan dağlarında" və "Bəylər" librettoları rus dilində yazılmış əlyazma nüsxələrdir.

Haqverdiyevin "Mirzə Fətəli Axundov" pyesi nəşr variantlarında "Xəyalat" başlığı ilə verilmişdir. Halbuki pyesin arxivdə saxlanılan avtoqraf nüsxəsi "Mirzə Fətəli Axundov" adlandırılmışdır. Əsər dəftər vərəqinin hər iki üzünə ərəb əlifbası ilə qələmə alınmışdır.

Arxivin əsas hissəsini Haqverdiyevin məqalələri təşkil edir. "Ağa Məhəmməd şah Qacar" əsəri haqqında tarixi məlumat" məqaləsi rus dilində yazılmış avtoqraf nüsxədir. Nəzərə çatdırılmalıdır ki, Haqverdiyevin arxivdə saxlanılan məqalələrinin əksəriyyəti rus dilindədir. "İki nəsil", "Azərbaycanda xalq tamaşaları və dini ayinlər", "Türk dili haqqında", "Azərbaycanda teatr", "Türk teatrı Azərbaycanda" məqalələri bu qəbildəndir.

"Türk dili haqqında" məqaləsi elmi-tədqiqat səciyyəlidir. Əsərdə türk xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatı, Azərbaycan və Osmanlı türkləri, tatarlar, türkmənlər, özbəklər haqqında məlumat verilir, Orxon-Yenisey abidələrini araşdıran alimlərin əsərlərindən nümunələr gətirilir. İki ümumi dəftər – 50 vərəq həcmində olan məqalə türk xalqları ədəbiyyatının öyrənilməsində əvəzsiz mənbə olmaqla yanaşı, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi bir dilçi alim kimi səciyələndirən nümunədir.

37 vərəq həcmində olan "Türk teatrı Azərbaycanda" məqaləsində Azərbaycanda teatrın inkişaf yollarından, bu istiqamətdə Mirzə Fətəli Axundzadənin xidmətlərindən bəhs edilir. Məqalədə eyni zamanda xalq tamaşalarının, dini ayinlərin təsviri və işahı verilir.

Yazıçının "Türk teatrosunun oktyabrın 10 sənəliyində tutduğu mövqe və nailiyyəti", "Füzulinin "Leyli və Məcnun" dastanından məhəbbət" və "Əski və yeni ədəbiyyat nümunələri. Heca vəznü" məqalələri Azərbaycan dilində yazılmış avtoqraf nümunələrdir.

Haqverdiyev tərcümə sahəsində də qələmini sınıamışdır. Rus və Avropa ədəbiyyatından bir çox nümunələr tərcümə etdiyi halda, arxivdə Çirikovun "Yəhudilər" faciəsinin, Qarşinin "Qoca zəngçalan" hekayəsinin, Andersenin "Şahın təzə libası" əsərinin və "Bülbül" şeirinin tərcümələri vardır.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev arxivinin II bölməsini müxtəlif şəxslərə yazdığı məktubları [2] təşkil edir. Məktublارın sayı 23-dür. Möhsün Sənaniyə yazılmış məktub istisna olmaqla bir neçə məktub, eləcə də bir teleqram rus dilindədir. Məktublارın böyük qismi – 20 məktub və teleqram Hüseyn bəy Məşədi Məhəmməd bəy oğlu Mamayevə ünvanlanmışdır. Hüseyn bəy (Hüsü) Haqverdiyevin bacısı oğludur. O, dayısının əsərlərinin tamaşalarında aktyorluq edirdi. Hüseyn bəyə ünvanlanan məktublar əsasən ailəvi mövzudadır; Ağdamdan, Şuşadan, Tiflisdən göndərilmişdir. Qalan 3 məktub Möhsün Sənaniyə, Həsənəliyə və Abbasa ünvanlanmışdır.

Arxivin III bölməsini Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə müxtəlif qurumlardan və müxtəlif şəxslərdən gələn məktublar [3] təşkil edir. Məktublارın sayı 35-dir. Bunlar Azərbaycan Dövlət muzeyindən, "Səfa" maarif cəmiyyətindən, eləcə də Asəf Zeynallı, Hüseyn bəy Mamayev, Süleyman Rüstəm və digər şəxslər tərəfindən göndərilmişdir.

Haqverdiyev arxivinin IV bölməsini "Tərcümeyi-hal sənədləri" [4] təşkil edir ki, bu da öz növbəsində "Şəxsi sənədlər", "Ədəbi fəaliyyəti ilə əlaqədar materiallar", "İctimai fəaliyyəti ilə əlaqədar sənədlər", "Yubileyi ilə əlaqədar təbrik məktubları və teleqramlar", "Vəfatı münasibətilə göndərilən teleqramlar" başlıqları altında beş hissədə verilmişdir.

"Şəxsi sənədlər" hissəsində saxlanılan 19 iyun 1890-cı il tarixli attestat Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 10 oktyabr 1881-ci ildə Şuşa Realnı məktəbinə daxil olub, 8 iyun 1890-cı ildə həmin məktəbi bitirməsi haqqındadır.

Arxivdə bir neçə şəhadətnamə saxlanılır. Bunlar Haqverdiyevin təvəllüdü, bəy zümrəsinə mənsub olması, gimnazıyanı bitirib ibtidai məktəbdə müəllimlik etmək hüququ haqqındadır.

19 dekabr 1892-ci il tarixli başqa bir şəhadətnamə isə Əbdürrəhim bəy və Xeyransa xanımın Əsəd bəy Əbdürrəhim bəy oğlu Haqverdiyevin övladları, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin (Əbdülkərim bəyin qardaşı) oğlan nəvələri olmasını təsdiq edir. Şəhadətnamə Azərbaycan və rus dillərindədir.

“Şəxsi sənədlər” hissəsində eyni zamanda Haqverdiyevin Gəncədən Rusiya Dövlət Dumasının üzvü olması, Tiflisin Borçalı qəzası üzrə Zaqafqaziya Xüsusi Komitəsinin müvəkkili təyin edilməsi haqqında vəsiqələr, haqq-hesab kitabçası, üzvlük kitabçası, qeyd dəftərçəsi, vizit kartı, cib dəftərçəsi, biletlər və s. saxlanılır.

“Tərcümeyi-hal sənədləri” bölməsinin “Ədəbi fəaliyyəti ilə əlaqədar materiallar” hissəsində müqavilə, məlumat, proqram, “Pəri cadu”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Ac həriflər” əsərlərinə aid məramnamələr, “İctimai fəaliyyəti ilə əlaqədar sənədlər” hissəsində protokollar, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının nizamnamə layihəsi və təliqələr yer almışdır. Azərbaycan və rus dillərində olan təliqələrin sayı daha çoxdur (92 təliqə) və müxtəlif məzmunludur.

“Yubileyi ilə əlaqədar təbrik məktubları və teleqramlar” hissəsində Haqverdiyevin ədəbi fəaliyyətinin 30 illik yubileyi münasibətilə Dram studiyasının müəllim və tələbələrindən, Fərhad Ağazadədən, Abbas Mirzə Şərifzadə və Əliabbas Rzanın imzası ilə türk teatrının aktyorlarından, ədəbi fəaliyyətinin 35 illiyi ilə əlaqədar Hüseyn Münşi Rzazadədən, Çakərdən, Azərbaycan Həkimlər Cəmiyyətindən, “Gürcü ədəbiyyatı” jurnalı redaksiyasından, Gürcüstan mədəniyyət və incəsənət komitəsindən göndərilən təbrik məktubları saxlanılır.

“Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin vəfatı münasibətilə göndərilən teleqramlar” IV bölmənin sonuncu hissəsidir. Burada müxtəlif təşkilatlardan: Azərbaycan Dövlət Musiqi texnikumu, Asəf Zeynallı adına konservatoriya, Azərbaycan Dövlət muzeyi, Azərbaycan Dövlət Dram teatri işçiləri, Azərbaycan yazıçıları, Şmit zavodunun ədəbiyyat dərnəyi, Elmlər Akademiyası tərəfindən, eləcə də müxtəlif şəxslərdən, tələbələrdən göndərilən başsağlığı teleqramları yerləşdirilmişdir.

“Təsviri sənədlər” adlanan V bölmədə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin tək (müxtəlif), ailədə, tələbə yoldaşları ilə, dostları ilə, Teatr texnikumu tələbələri ilə, seminariya tələbələri ilə, 1927-ci ildə keçirilən yubileyinin komissiya üzvləri, ədəbiyyat və incəsənət işçiləri, eləcə də müxtəlif qruplar arasında foto-şəkilləri [5] saxlanılır. Burada həmçinin Haqverdiyevin iş otağının, yazıçının ölüm yatağında, cənəzəsi yanında fəxri qaravulun fotoları da vardır.

“Ailəvi sənədlər” başlıqlı VI bölmədə Əbdülkərim bəy Haqverdiyevə ünvanlanan məktub, Xədicə xanım Haqverdiyevanın qəyyumluğu məsələsi ilə bağlı təliqə, eləcə də müxtəlif məzmunlu sənədlər [6] saxlanılır.

VII bölmə “Fonda daxil olan müxtəlif materiallar”dır [7]. Burada bölmənin adından da göründüyü kimi müxtəlif materiallar yerləşdirilmişdir. Bu bölmədə Qurandan nümunələr, Cəlil Məmmədquluzadənin vəfatı ilə əlaqədar elan və qəbzələr, “Əkinçi” qəzetindən köçürülmüş şeir və məqalələr, dərslik proqramları, müxtəlif şəxslərin əsərlərinin əlyazmaları və s. saxlanılır.

VIII bölmədə çap olunmuş kitablar [8] yerləşdirilmişdir. Burada Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Millət dostları” (1907-ci il), “Ata və oğul”, “Aydın şahidliyi” (1909-cu il), “Ac həriflər” (1911-ci il), “Xəyalat” (1911-ci il), “Ağa Məhəmməd şah Qacar” (1912-ci il), “Dağılan tifaq” (1917-ci il), “Padşahın məhəbbəti” (1923-cü il), “Vaveyla” (1926-cı il), “Köhnə dudman” (1927-ci il) və “Marallarım” (1927-ci il) kitablarının çap nüsxələri, eləcə də Həsən Nadirin 1908-ci ildə nəşr olunmuş “Dövri-sabiqədə vükəla” (türk dilində) və Əhməd Cavadın 1919-cu ildə nəşr olunmuş “Dalğa” əsərləri saxlanılır. Həsən Nadirin kitabında Sidqi Ruhullaya yadigar verilməsi haqqında yazı, Əhməd Cavadın kitabında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə bağlılaşması haqqında avtoqraf qeyd vardır.

Fondda həmçinin “Kommunist” qəzetinin 1933-cü il 12 dekabr və 14 dekabr, “Ədəbiyyat qəzeti”nin 1934-cü il 1 yanvar və 2 yanvar, “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin 1936-cı il 12 dekabr tarixli nüsxələri saxlanılır [9].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev arxivinin izahlı təsviri” [10] kitabında arxivdə saxlanılan materialların əksər hissəsi təsvirdən kənar qalmışdır. Eyni zamanda sənədlərin qruplaşdırılmasında pərakəndəlik vardır. Məsələn, librettolar Haqverdiyevin pyesləri hissəsinə, Haqverdiyevə məxsus sənədlər “Müxtəlif materiallar” bölməsinə, Haqverdiyevin 35 illik ədəbi fəaliyyətindən bəhs edən yazı “Haqverdiyevin məqalələri” bölməsinə, iki məktub istisna olmaqla, məramnamələr, müqavilənamələr, müxtəlif hekayə planları, protokollar, şəhadətnamələr “Məktublar” bölməsinə daxil edilmiş, təliqələr pərakəndə halda verilmişdir. Bu baxımdan yaxşı olardı ki, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev arxivində saxlanılan sənədlər yenidən təsvir edilsin və müvafiq qaydada qruplaşdırılsın.

Nəticə

Görkəmli dramaturq, nasir Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilən şəxsi arxivi bu böyük şəxsiyyətin şəxsi və ədəbi fəaliyyəti haqqında dəyərli məlumatlar verir, onun tərcümeyi-halı və yaradıcılığının daha əhatəli öyrənilməsinə zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 1-47.
2. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 48-54.
3. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 55-66.
4. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 67-132.
5. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 133-146.
6. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 147-149.
7. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 150-195.
8. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 196-207.
9. AMEA ƏYİ, f. 9, s.v. 208-209.
10. Məmmədova M. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev arxivinin izahlı təsviri. Bakı: Elm və təhsil, 2012.

Наиля Самедова

Личный архив Абдурагим бека Ахвердиева

Личный архив выдающегося представителя азербайджанской литературы XX века Абдурагим бека Ахвердиева хранится в Институте Рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА. Документы в архиве № 9 сгруппированы под 210 единиц хранения. Они изложены в восьми разделах: рукописи, письма Ахвердиева, письма, адресованные ему, биографические документы, фото документы, семейные документы, опубликованные книги и различные материалы входящие в фонд.

В статье дана информация о документах, хранящихся в каждом разделе и подразделах. В то же время было отмечено, что в книге описания архива Абдурагим бека Ахвердиева, опубликованной в 2012 году, большинство из этих документов не были описаны и при группировке была допущена разбросанность документов.

Ключевые слова: Ахвердиев, архив, рукопись, документ, статья

Naila Samadova

Personal archive of Abdurrahim bey Hagverdiyev

The personal archive of Abdurrahim bey Hagverdiyev, a prominent representative of XX century Azerbaijani literature, is kept at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. These documents are from archive number nine and are grouped under the storage unit number 210. They are grouped into eight sections marked with the following titles: manuscripts, sent and received letters, biographical documents, illustrative documents, family documents, printed books and various materials included in the fund.

The article provides information regarding the documents found in each section and subsection. Moreover, in the descriptive book of Abdurrahim bey Hagverdiyev's archive, published in 2012, many documents were left out and incoherency was noted in their groupings.

Key words: *Hagverdiyev, archive, manuscript, document, article*

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 02.06.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.06.2020

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Azadə Musabəyli tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.